

TIETEEN MATKAMIEHEN ELÄMYKSIÄ NEVALTA URALILLE

Gábor Bereczki *A Névától az Urálig. Az Uralisztikai Tanszék kiadványai 4.* Szombathely 1994. ISBN 963-7173-83-8.

Unkarilainen volgalaiskielten, erityisesti marin tutkija, Budapestin yliopiston professorina vaikuttanut, viime vuodet Viron Pikaveren ja Italian Udinen väliä kulkenut Gábor Bereczki on nyt tullut muistelmienkirjoittajan arvokkaaseen ikään. Viron-kesinä vuosina 1989–92 paperille pannut tarinat ilmestyivät 1994 Szombathelyin Berzsényi-korkeakoulun uralistikan laitoksen julkaisusarjassa. Ne eivät kata kirjoittajansa koko elämänkaarta — Bereczki arvelee, ehkä hieman hätiköidysti, että varhaisin osa siitä, maalaispojan matka hanhipaimenesta ja pellonkuokinnasta tieteentekijän uralle, olisi hänen sukupolvessaan liiankin tavallinen tarina, eikä hän myöskään tässä yhteydessä julkista kokemuksiaan stipendiaattina Bukarestissa viettämästään ajasta. Kuten otsikosta ilmenee, kirja sisältää erilaisia muisteluksia tekijänsä lukuisista ja noiden aikojen Neuvostoliiton ulkopuolisissa tutkijapiireissä jokseenkin ainutlaatuisista matkoista Nevan ja Uralin välillä.¹

Kirjan tapahtumat alkavat vuodesta 1953, jolloin 25-vuotias Bereczki lähti jatko-opiskelijaksi (»aspirantiksi») Leningradin yliopistoon; viimeinen matkakuvaus on Volgan mailta kesältä 1979. Jo tänä aikana näiden seutujen elämä muuttuu, mutta suurimmat muutokset ovat tapahtuneet sen jälkeen, muistelmien kirjoittamisen aikana.

Kirjassa esiintyvät suomalais-ugrilaiset ja turkkilaissukuiset kansat voivat nyt vapaasti kehittää suuria tulevaisuudensuunnitelmiaan, joille Bereczki alkusanojensa lopuksi toivottaa menestystä, ja Venäjän vähemmistökansojen pariin pääsevät nyt muutkin ulkomaalaiset tutkijat kuin Bereczkin tai Pertti Virtarannan tapaiset poikkeuksellisen organisaatiokyvyn, paikallistuntemuksen ja kontaktien omaajat. Viime vuosinahan on suomalaisten kertomuksia uuden ajan mahdollistamista kenttätömatkoista julkaistu Virittäjänkin palstoilla, mutta varsinaisten muistelmateosten, Lauri Kettusen ja muiden tieteen matkamiesten fennougristisen pakinaperinteen jatkajien aika lienee vielä edessäpäin. Sitä odotellessa kannattaa tutustua Gábor Bereczkin aseistariisuvan humoristisiin muistikuviin siitä, mitä valoisamielinen ja vahvamaksainen muukalainen voi laajalla Venäjänmaalla kylmän sodan ja stagnaation ankeina vuosinakin kokea.

Neuvostoliittoon lähtiessään Bereczki tähtäsi mordvan tutkijaksi, mutta Leningradissa sinetöityi hänen lopullinen alanvalintansa: siellä opiskelevien marilaisten avustuksella hän alkoi perehtyä marin kieleen, johon hän — Kodály'n »Bicinian» kauniiden marilaissävelmien tähden — oli jo ennestään tuntenut lukkarinrakkautta. Marilaisten ohella hän tutustui muutamien mui-

¹ Kirjan liitteenä on pieni kokoelma tekijän keräämiä anekdootteja fennougristiikan merkkihenkilöistä. Asiasta kiinnostuneet voivat tutustua tästä suomennettuun valikoimaan WWW-osoitteessa <http://www.helsinki.fi/~jo-laakso/kaskut.html>.

denkin sukukansojemme edustajiin, joiden henkilöhistoriassa usein on tiettyä tragediaa, joko stalinistisen kansallisuussorron tai muiden vitsausten, ennen kaikkea yleisvenäläisen ylettömän viinankäytön johdosta. (Näiden kielisukulaistemme hiipuvan kansallistunteen heräämisessä unkarilaisilla ja virolaisilla oli muuten usein huomattava osuus. Erityisen mieleenjäädvä on kertomus marilaisesta tutkijakollega Tužarovista, joka toden teolla rohkaistui käyttämään äidinkieltään vasta käytyään Virossa ja nähtyään, että suuressa Neuvostomaassa voi kulttuuri- ja käyttökielenä olla muukin kuin venäjä.) Leningradin iloisen opiskelijaystäväpiirinsä kanssa Bereczki teki myös ikimuistoisen kulttuuri- ja hiihtoretken vepsäläismetsiin.

Ensimmäiselle matkalleen Marinmaahan Bereczki pääsi jo talvella 1953, todistamaan muistorikasta kielikonferenssia, jossa mm. niittymarin kirjakielen monikon-tunnukseksi vaihdettiin siihen saakka käytetyn *-šamâč*-suffiksin sijasta *-wlak* (kaikkine seurauksineen, mitä tästä voi kuvitella mm. kaunokirjallisuudelle koituvan). Jo tällä vierailullaan matkamiehemme myös solmi sittemmin tositaroitukselliseksi kasvaneen tuttavuuden marineitosen kanssa, josta hienotunteisesti ei mainita juuri muuta kuin punainen leninki ja erikoisen vinot silmät ja jonka paikalle vasta muutamaa vuotta myöhemmin asettui virotar, nykyinen rouva Bereczki. Seuraavana kesänä avautui mahdollisuus päästä marilaisten tutkijoiden mukaan murreretkelle, vaatimattomiin mutta kauniisiin marilaiskyliin, joiden yksinkertaisen komeat hirsitalot, metsät ja verkkaiset joet tekivät pustan poikaan syvän vaikutuksen. Samantapaisia retkiä oli tuleva vielä lukuisia; erityisesti mieleeni jäi kertomus Marin-matkasta professori Ödön Beken kanssa, joka vasta vanhoilla päivillään pääsi näkemään paljon tutkimansa marin kielen puhumasijoja.

1950-luvun Venäjän ja Marinmaan kuvauksista aukenee merkillinen maailma. Stalinismin loppukouristukset ja kylmä sota eivät lannista venäläisen pitkämielisyyttä: Bereczkin junamatkatoverit uskovat vielä lujasti, että pahan Berijan tultua tuomituksi kaikki Venäjällä mahdollisesti vallinneet vääryydet kohta oikaistaan, ja ihmettelevät, miksi Länsi-Saksan työläiset eivät nouse kapinaan maansa suuren kurjuuden johdosta, josta lehdissäkin kerrotaan. Kylät ovat köyhiä ja lapset perunavatsaisia, mutta joista innokas onkimies Bereczki nostelee Ahdin antimia, eikä viljan puute estä paikallisväestöltä ruispontikan keittoa. Yliopistopintoihin kuuluu pakollinen ideologiapaketti marxilaisine ateismeineen, mutta marilaiskylien uhrilehdoissa elää vanha uskonto (jota muuten, kuten viime vuosina on Suomessakin kuultu, ollaan nykyään Marinmaalla virallisestikin elvyttämässä), udmurttien väitetään vielä »äskettäin» uhranneen omissa pakanallisissa menoissaan ihmisiäkin (yhden tarinan mukaan uhriksi on joutunut muuan naapurikylästä kadonnut lapsi, toisen mukaan taas kolhoosin venäläinen agronomi), ja Sernurin kulttuuritaloksi muutetun kirkon ikkunalle jättävät edelleenkin siellä salaa rukoilevat naiset viisikopeekkaisia. Kylien marinaiset kulkevat vielä kansanpuvussa, satoja vuosia vanhat hopearahat rintakoruissa helisten, eivätkä monesti osaa sanaakaan venäjää, ja toisella kymmenellä olevista marityttöistä on helppo harjaannuttaa kielenoppaita, jotka pätevästi pystyvät erottamaan redusoituneet vokaalit redusoitumattomista. Vaikka Neuvostoliitossa on virallisesti kaikki kansallisuusongelmat ratkaistu, Kazanin yliopiston Komsomol-osastolle tuottaa jatkuvaa päänvaivaa yliopiston opiskelijoiden liian runsas tataarin kielen käyttö, ja marilaisen historiantutkijan Nikolskin kandidaatinväitöskirja hyllytetään arkistoon, koska siinä liian selvästi tuodaan esille, etteivät niittyma-

▷

rit 1500-luvulla suinkaan vastaan panematta ottaneet venäläisvaltaa harteilleen.

Vuonna 1958 Bereczkin kenttätyökokeuksissa alkaa uusi vaihe: hän lähtee Volgan suomalais-ugrialaisten ja turkkilaissukuisten kansojen pariin yhdessä maanmiehensä, etnomusikologi László Vikárin kanssa. Kertomukset tämän voimakaksikon keuumatkoista ovat osaksi muistinvaraisia, osaksi peräisin matkakirjeistä kollega Péter Hajdúlle, ja ne muodostavat tämän muistelmakirjan laajimman osan. Matkamuis-tiinpanot ovat sulattelemattomassa detalji-runsaudessaan paikoin uuvuttavia, mutta enimmäkseen Bereczkin — joka muuten on myös kokenut suomalaisen ja virolaisen kirjallisuuden unkarintaja — kynä juoksee sujuvasti, ja naturalistiset kuvaukset eksootisten paikallisruokien ja -juomien ruoansulatusvaikutuksista tai pöyristyttävistä saniteettitiloista ovat omiaan poistamaan kertojanäänestä turhaa akateemista pönäkkyyttä. Viehättävintä on kirjoittajan leppoisa itseironia.

Peruskaava on kaikkien retkien selostuksissa sama: päivä kerrallaan edetään kylästä toiseen, saattajana ja avustajana jokunen paikallinen kollega tai kulttuuribyrokratian edustaja — joita on sekä miellyttäviä ja älykkäitä että liikuttavan naiiveja («Meillä on semmoinen suuri kirjailija kuin Gorki, oletteko kuulleet hänestä?»). Kylissä paikallisten virkailijoiden avustuksella kerätään koolle kansanlaulutaitoisia ihmisiä, milloin ihanaäänisiä neitosia, milloin humalaisia eukkoja tai puolikuuroja ukkoja, ja mikäli heille onnistutaan tekemään selväksi, että nyt kaivataan nimenomaan omaperäistä, vanhaa ja yksinkertaista laulua (venäläisten muotisävelmien tai muun uudehkon kitschin sijaan) — ja että laulamaan sopii ryhtyä vasta nauhurin käynnistyttyä — on päivän saalis useimmiten monta kymmentä laulua, jotka parhaassa tapauksessa ovat suoranaisia mestariteoksia;

erityisen syvän vaikutuksen Vikáriin ja Bereczkiin tekee vuorimarien musiikki.

Kylästä toiseen koluuttaminen on fyysisesti raskasta, ja vuosien mittaan yhä raskaammaksi sen tekevät jokapäiväiset edustusateriat ylettömine ruoka- ja juomatarjoimuksineen, jotka lopulta alkavat koetella Bereczkin rautaista ruoansulatusta ja verratonta viinapäätä (itse asiassa matkamiehemme on enemmän viinin ystäviä eikä vuosikymmenten harjoittelullakaan onnistu mielistymään venäläiseen vodkaan). Ruoat ja juomat toki eritellään aina aitoungarilaisen innostuneesti, baškiirien tammanmaitokumissista ja marien *melna*-ohukaisista tataarien jokapäiväiseen *čak-čak*-jälkiruokaan ja raikkaaseen *katāk*-juomaan. Eikä huumorin kukka tässäkään kuihdu: siinä vaiheessa, kun matkalaisemme kesän 1968 mordvalaisretkellään varmaan viidettä kertaa viedään Sura-joen rantaan syömään kalakeittoa ja kuulemaan aina sama tarina siitä, miten Suran kuulua sterlettä on aikoinaan kuljetettu tynnyreissä suoraan tsaarien keittiöön, pääsee lukijalta piinattu naurunparahdus, joka ei liene kaukana kertojankaan tuolloisista tuntemuksista. Vapaahetkinään Bereczki ui tai onkii paikallisissa vesistöissä, ihastelee luonnon ja paikallisten ihmistenkin viehätystä (erityismaininnan saa muun muassa udmurtineitonon, jonka poikkeuksellinen kauneus riistää kirjoittajalta seuraavan yön unet), soittelee rakasta nokkahuiluaan ja kääntää milloin Tammsaarea tai Tuglasta, milloin »Tuntematonta sotilasta».

Lukijalle nämä matkakertomukset avaavat monipuolisen kulttuurikuvan Volgan maiden kansalliseen kirjavuuteen, josta lännessä tiedetään yllättävän vähän: Bereczki kumppaneineen tapaa mm. sellaisia väestöryhmiä kuin tataarilaistuneet karataimordvalaiset tai udmurteihin sekoittuvat kristityt tataarit, ja monin paikoin melkein pä ylpeilläään sillä, ettei seudulla ole venä-

läisiä nimeksikään. Toiset kansanryhmät pitävät tiukasti kiinni kielestään ja kulttuuristaan (hyvin pontevia tässä ovat tataarit), toiset taas ovat jo vauhdikkaasti venäläistymässä (näin etenkin monissa Bereczkin retken varrelle jäävissä mordvalaiskylissä). Kuin itsestään nousevat esille paikallisen tapakulttuurin yksityiskohdat (esimerkiksi se, että muslimiseuduilla ei ikinä tupakoida sisätiloissa), uskontojen moninaisuus (vanhojen pakanauskontojen ohella voimakkaana näkyy islam, jonka jäljiltä vanhemmat ihmiset vielä osaavat jopa lukea ja kirjoittaa Koraanin säkeitä arabiaksi mutta joka jollakin tarkemmin määrittelemättömällä tavalla tappaa vanhan kansanlauluperinteen kaikkialta, minne on väkevämmin juurtunut), kansallisuuksien suhteet («vuohi ei ole lehmä eikä tšuvassi ihminen», sanovat tataarit), poliittiset ja henkilöhistorialliset anekdootit. Hämmästyttävimmältä tuntuu se, miten alkukantaista ja omaperäistä maalaiskyläelämänmeno vielä 1960- ja 1970-luvullakin on ollut, tv-antenneista ja kuulentouutisista huolimatta.

Jos itse olisin kulttuuri- tai aatehistorian tutkija, kävisinkin innolla käsiksi siihen kuvaan, jonka Gábor Bereczkin muistelmateos antaa Keski-Euroopan kaupunkien ja Keski-Venäjän kylien välillä ammottavasta kulttuurierosta sekä — ei vähiten — niistä tietoisista ja tiedostamattomista asenteista, joita siihen liittyy. Ulkomaalainen on noina aikoina ja noilla seuduilla ollut ihmeellinen, vähän pelottavakin merkkitapaus. Tosin Bereczkiä ja Vikária ei, toisin

kuin vuosisadan vaihteessa Venäjällä kiertäneitä kollegojaan, enää luultu kaivonmyrkyttäjiksi, koleranlevittäjiksi tai antikristuksiksi, mutta kazanilainen kirjakaupan myyjä kieltäytyi edelleen myymästä Vikárillem paikallista karttaa, ettei se toisi ulkomaiden pommikoneita Tatarian ylle... Ja vaikka Volgan maiden talonpoikaisihmisten epiteettinä taajaan esiintyvä *egyszerű* ('yksinkertainen') onkin enemmän idiomaattista unkaria kuin halveksunnan ilmaus, niin nämä keskieurooppalaiset yliopistomiehemme, jotka koko ajan hämmentävän ongelmattoman tuntuisesti arvioivat tallentamansa perinteen hyvyttä ja »aitoutta», eivät varmaankaan ole täysin pystyneet välttämään pientä »suuren valkoisen metsästäjän» ylemmydentunnetta lukutaidottomien, nauhurin toimintaa pää kenossa ihmettelevien alkuasukkaiden rinnalla. Viime kädessä juuri nämä monisyiset asennekysymykset — joihin keskieurooppalaisen henkevästi kiedotaan myös tuolloisten sosialististen veljesmaiden epäsuhtaiset kulttuuri- ja voimasuhteet — ja niiden vilpittömän inhimillinen, humoristinen kuvaustapa tekevät Bereczkin matkamuistelmakirjasta arvokkaan tieteen- ja kulttuurihistoriallisen dokumentin. ■

JOHANNA LAAKSO

Suomalais-ugrilainen laitos,

PL 25 (Franzenink. 13),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *Johanna.Laakso@Helsinki.Fi*